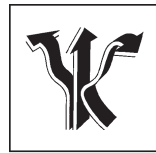

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 49 (2–2016)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2016

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Курко М. Н., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Мелков Ю. О., д-р філос. наук, доц., Піляєв І. С., д-р політ. наук, Попов В. Ж., д-р іст. наук, проф., Сурмін Ю. П., д-р соціол. наук, проф., Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Гаркуша В. С., канд. юрид. наук, доцент, Демченко С. Ф., д-р юрид. наук, Джунь В. В., д-р юрид. наук, проф., Ковальська В. В., д-р юрид. наук, ст. наук. співр., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Курко М. Н., д-р юрид. наук, проф., Мартиненко О. А., д-р юрид. наук, проф., Муравйов К. В., канд. юрид. наук, доц., Недюха М. П., д-р філос. наук, проф., Подоляка А. М., д-р юрид. наук, проф., Романенко Є. О., д-р наук з держ. упр., доц., Темченко В. І., канд. юрид. наук, доц., Хрис-

тинченко Н. П., канд. юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук, проф., Ярмиш О. Н., д-р юрид. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Пила В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Сафонова В. Є., д-р екон. наук, Хачатрян Г. Е., д-р екон. наук.

Педагогічні та психологічні науки

Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Юник Д. Г., д-р пед. наук, проф., Кучерявий О. Г., д-р пед. наук, проф., Рижиков В. С., д-р пед. наук, доц., Ельбрехт О. М., д-р пед. наук, доц., Гуменникова Т. Р., д-р пед. наук, доц., Добрянський І. А., д-р пед. наук, проф., заслужений працівник освіти України, Анісімов М. В., д-р пед. наук, проф., Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф., Бучек А. О., д-р психол. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 5 від 25 травня 2016 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: М. Н. Курко (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 49 (2–2016). — К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2016. — 202 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку політології, права і економіки.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” за наказом Міністерства освіти і науки України від 09.03.16 № 241 визнано як фахове видання з політичних наук (дата включення 26.05.10), юридичних наук (дата включення 31.05.11), економічних наук (дата включення 21.11.13).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2016
© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2016

Сафонова В. Є. Методичні аспекти оцінки ефективності управління ресурсним забезпеченням освітніх інновацій	125	<i>основные проблемы и особенности осуществления</i>	164
Алієв М. А. Проблеми переходу до інноваційного розвитку економіки Азербайджану	138	ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	167
Колесник В. М., Колесник Н. В. Методичні підходи до класифікації витрат для потреб управління.....	146	Домбровская О. Коммуникативные особенности человека и проблемы их развития	167
Хусейн Марван Мужер Вплив сучасних інформаційних технологій на розвиток банківського маркетингу.....	151	Шантьєр Е. Е. Интегративная теория личности	174
Ястремська Н. Є. Організація моніторингу конкурентних переваг банку в умовах невизначеності зовнішніх умов функціонування	156	Судакова О. С. Досвід психологічного супроводу при психотравмуючій події в умовах військових дій та артилерійських обстрілів	183
Константе Луис Фернандо Фрайре Управление персоналом в процессе формирования рыночной экономики:		Босак О. С. Агрессивна поведінка у підлітковому віці як соціальна проблема	189
		ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	198

АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 49(2), с. 189–197

Досліджуються підходи до дефініції агресії підлітків як соціального феномену, форми їхньої агресивної поведінки, її попередження та корекція.

Проблема агресії у соціумі завжди хвилювала людство. Агресія є невід'ємною частиною життя особистості та суспільства. Генеза цього поняття як феномену має досить великий спектр відображень. Але на основі аналізу наукових джерел можна виокремити два проблемних напрями чинників, що визначають зміст і критерії дефініції агресії особистості [6–8]. Це – “внутрішні” (індивідуально-психологічні, біологічні) і “зовнішні” (соціально-психологічні, ситуативні) чинники агресивної поведінки людини.

Методологічною та теоретичною основою дослідження даних проблем є концептуальні положення вітчизняних дослідників (Б. Ананьев, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, Б. Ломов, С. Максименко, С. Рубінштейн) і зарубіжних науковців щодо феномену агресивної поведінки (Ю. Антонян, Е. Аронсон, А. Бандура, Л. Берковітц, Д. Доллард, С. Кудрявцев, Н. Левітов, Д. Майерс, Р. Мертон, Н. Міллер, А. Реан, Е. Фромм).

Незважаючи на достатню кількість досліджень агресії в людському середовищі, проблемними залишаються суттєві та змістовні питання її феномену, причини і чинники, що сприяють інтенсифікації та сповільненню виявів агресії різних категорій людей, особливо підліткового віку; форми та методи її запобігання.

Дослідимо учнів підліткового віку (семикласників) двох шкіл м. Києва протягом п'яти років.

Обґрунтуємо агресію підлітків як соціальний феномен, форми їхньої агресивної поведінки, профілактику та корекцію агресивної поведінки дітей у підлітковому віці. Виявимо співвідношення між видами та формами агресії у підлітків, розробимо систему засобів запобігання та подолання агресивної поведінки школярів-підлітків.

Згідно з поставленою метою визначимо основні завдання:

- 1) аналіз феномену агресії, форм її прояву та соціально-психологічних факторів агресивної поведінки;
- 2) визначення рівнів агресивності та факторів агресивної поведінки в основних статевікових групах учнівської молоді;
- 3) виявлення співвідношення між видами та формами агресії у підлітків, самооцінкою і стилями сімейного виховання;
- 4) розробка оптимально-інтенсивних превентивних форм, методів запобігання і подолання агресії підлітків.

На основі дослідження було використано теоретичний аналіз, вивчення і узагальнення педагогічного досвіду, індивідуальні і групові бесіди, тести, анкетування, психодіагностичні методики (тест-опитувальник видів та форм агресії Басса-Дарки, опитувальник “Батьків оцінюють діти” І. Фурманов, А. Алад’їн, Н. Фурманова), тести на визначення рівня самооцінки агресії, методи статистичного аналізу, інші методи, прийоми.

Відомо, що поняття “агресія” походить від латинського “aggressio”, що означає “нападати”. Воно здавна існує в Європейських мовах, однак ейдос, тезаурус даного терміна не завжди було адекватним як в ретроспективі, так і у поточному часі. Яскраво про це свідчать довідкові джерела.

До початку ХІХ ст. агресивною визначалася будь-яка активна поведінка, як доброзичлива, так і ворожа. Пізніше значення цього слова змінилося, стало більш вузько спрямованим. Під агресією стали розуміти ворожу поведінку по відношенню до оточуючих. Загалом агресія — це мотивована деструктивна поведінка, яка не адекватна нормам і правилам життєдіяльності, наносить як особисту, так і різнопланову шкоду людям, або викликає у них психологічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруги, страху тощо).

Зі всього кола проблем людської агресії найважливішою є проблема агресії молоді (вважають 74 % опитуваних батьків учнів, аналіз літературних джерел [3; 7; 12]). Необхідно підкреслити: по-перше, що ця соціально-вікова група є не лише більш активна і динамічна у соціальній структурі суспільства, а й являє собою його майбутнє. По-друге, жорстокість та агресивність завжди були характерними рисами групового поводження підлітків та юнаків. По-третє, підліткова агресія, найчастіше, є наслідком загальної люти та зниженої самоповаги внаслідок пережитих життєвих невдач та несправедливостей. У свій час, М. Бердяєв підкреслював, що існування зла є величезна таємниця світового життя.

У процесі теоретичного і емпіричного дослідження при оцінюванні агресивних дій молоді часто використовують поняття “девіантна”, “делінквентна”, “асоціальна” або “антисоціальна” поведінка [5; 8; 11]. До першої відносять відхилення від правових норм (назвали 67 % з числа опитуваних учителів). Відомо, що девіантна поведінка — це будь-які відхилення від встановлених поведінкових норм. Але вона має як прямі, так і побічні руйнівні тенденції, тоді можна вести мову про антисоціальну (прямо направлена проти сус-

пільства), або асоціальну поведінку (опосередковано зашкоджує суспільству). Прояви названих якостей виступають більш загальними поняттями, ніж агресія. Остання може виступати їх складовою, але не обов’язково.

Аналіз наукових досліджень, тести та опитування студентів вишів, класних керівників ЗОШ у змісті девіантної поведінки, агресивні дії людей можуть бути названі і як делінквентна поведінка (насильницькі кримінальні злочини), і як девіантна поведінка (бійки з однолітками і т. п.), і як нормальна адекватна поведінка (агресія в спорті, при самозахисті) [6; 9; 12].

Актуальність проблем різних видів і рівнів змін особистості неповнолітніх і їх характерологічних особливостей у науковців розглядається як дуже висока впродовж багатьох років. Хоча концептуальні підходи до них не однакові. Узагальнено логіко-суттєвий зміст їх має наступні напрями: біологічний — Е. Еріксон, Е. Кречмер, Ч. Ломброзо, С. Холл, В. Штерн; соціальний — М. Вебер, Е. Дюркгейм, Б. Крейхі, Е. Фром; психологічний — Ш. Бюлер, Е. Кречмер, К. Левіт, Ж. Піаже, Е. Шпрангер.

Так, стверджуючи, що головним законом психології розвитку особистості є біогенетичний “закон рекапітуляції”, Стенлі Холл обґрунтовує підлітковий вік як період “бури і натиску”, що передбачає агресивну поведінку; внутрішніх і зовнішніх конфліктів, тобто прояву агресивності.

Е. Кречмер вважав, що між фізичним типом людини і особливостями її розвитку існує взаємозв’язок. На його думку, всіх людей можна розділити на два полюси: один є легко збуджуваний, хитливий по настрою, а це значить — більш схильний до відкритої агресії, а інший — шизоїдний, замкнутий, емоційно скований — прикрита агресія.

Проблеми агресивності у підлітковому віці тісно пов’язані і з оточенням, тобто життєдіяльністю особистості в соціумі. Це підтверджують дослідження. Наприклад, американський психолог Е. Еріксон обґрунтовує тісний зв’язок психіки людини і характеру суспільства, в якому вона живе. Визначає розвиток людини на основі трьох взаємоза-

лежних, хоча і автономних процесів: біологічного; психологічного (досліджування розвитку свідомого “Я”); соціального.

Важливе значення щодо обґрунтування проблем агресії мають дослідження Е. Шпрангера. Його висновок про те, що головна задача науковців — пізнання внутрішнього світу особистості, у тому числі агресивної поведінки підлітка, має уніфікований напрям діяльності, який повинен бути тісно пов’язаний з культурою й історією людства. Хоча вікова періодизація ним досить узагальнена, але зміст психофізіологічних процесів: відкриття свого “Я”, розвиток рефлексії, усвідомлення власної індивідуальності; криза, зв’язана з прагненням до звільнення від дитячих відносин залежності, заслуговують на значну увагу в плані як агресивності підлітків, так і шляхів її подолання.

Теорію Е. Шпрангера конкретизувала і розвила Шарлотта Бюллер, яка досліджувала специфіку психічних процесів розмежування біологічного і культурного на шляху дозрівання особистості. Її обґрунтування двох фаз перехідного віку: негативну і позитивну, мають важливе значення для рішення проблем профілактики і корекції агресивності у підлітковому віці. Розглянуті нею фази перехідного віку передбачають відповідну ступінь агресивності особистості учня.

Важливим є і визначення агресивної поведінки у підлітковому віці, що запропоновано й іншими науковцями. У процесі свого дослідження Курт Левіт виходив з того, що людське поведіння, у тому числі позитивні та негативні якості агресивності, є функція, з одного боку, особистості, а з іншого — навколишнього середовища.

Автор когнітивної теорії Ж. Піаже вважав, що перехідний вік (12–15 років) характеризується тим, що в цей період у підлітка дозріває здатність абстрагувати розумові операції від об’єктів, над якими ці операції виробляються. Ускладнення розумових дій впливає на всі інші сторони життя, у тому числі і на агресивність.

Позитивні і негативні якості підліткового віку, у тому числі агресивної поведінки досліджували класики вітчизняної психолого-пе-

дагогічної науки: В. Бехтерев, Л. Виготський, І. Кон, Д. Ельконін, Л. Божович, А. Леонтєв, Т. Лубенець, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. Перехідний вік особистості, вважав Л. Виготський, містить у собі два ряди процесів: натуральний — біологічне дозрівання організму, включаючи полове дозрівання, і соціальний — процеси навчання, виховання, тобто соціалізація у широкому розумінні слова. Згідно його генетичного закону культурного розвитку, всяка функція розвитку дитини з’являється на сцену двічі, у двох планах, спершу — соціальному, потім — психологічному. Отже, агресивна поведінка дитини формується на етапі інтеріоризації психіки шляхом “присвоєння” психікою структур зовнішньої діяльності. Засвоєні психічні якості проявляються на етапі екстеріоризації в соціумі. Отже, можна сказати, що агресія — зліпок соціального, тобто засвоєння дитиною суспільно-історичних способів зовнішньої і внутрішньої діяльності.

Ідеї Л. Виготського, розвинені його учнями, які стверджували, що через організацію зовнішньої діяльності (соціалізацію особистості) можна і треба організувати діяльність внутрішню, тобто власне психічні процеси саморозвитку, подолання агресивної поведінки шляхом формування вольових зусиль подолання агресивності.

А. Леонтєв і його послідовники впровадили принцип послідовної зміни трьох “ведучих видів діяльності” — гри, навчання і праці. Але виникають питання: “Яка саме діяльність є ведучою?”, “Які форми, методи даної тріади є більш оптимальними й інтенсивними?” Водночас, у цій тріаді важливе значення має мотиваційна сфера, яка є основним подразником агресивної поведінки. Про це свідчать і дослідження Л. Божович, яка поведінку людини визначає не зовнішньою ситуацією, а внутрішніми мотивами. Тому бажано в процесі превентивного виховання зосереджувати увагу на розвиток мотиваційної сфери дитини.

Г. Костюк, обґрунтовуючи випереджувальний характер навчання стосовно психічного розвитку дитини, підкреслював, що навчан-

ня не лише сприяє розвитку, а й залежить від нього. У цьому контексті варто зазначити, що знання підлітком якостей агресивності сприяють формуванню його позитивній свідомості і діяльності. Тобто, базуючись на здобутках психічного розвитку, навчання веде за собою розвиток позитивних якостей.

Аналіз концепцій і теорій розвитку особистості, вивчення його складової — агресії та агресивної поведінки, зарубіжними та вітчизняними науковцями засвідчив, що агресивність формується переважно у процесі ранньої соціалізації в дитячому та підлітковому віці. Отже, можна стверджувати, що саме цей вік найбільш сприятливий для профілактики і корекції. Дана теза стала основою нашого емпіричного дослідження агресивної

поведінки, її профілактики і корекції у семи-класників ЗОШ.

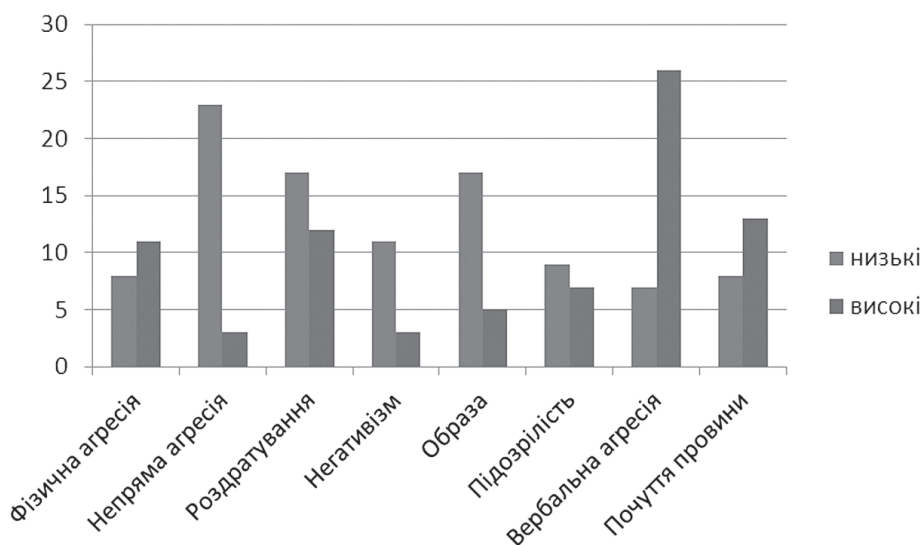
У процесі спостереження, бесід, анкет і тестів (у середньому кожного року 60 учнів) нами встановлено, що основна кількість конфліктів відбувається у школі. Із них 32 % — з учнями; 42 % — із учителями; 10 % — з адміністрацією школи; 16 % конфліктують з батьками. Основними формами прояву їх агресивної поведінки показано у табл. 1, хоча вона і не зовсім співпадає із загально прийнятими формами.

У процесі дослідження рівневої агресивної мотивації підлітків використано опитувальник Басса–Дарки. Результати за критеріями співвідношення високих та низьких показників наведені у діаграмі.

Таблиця 1

Узагальнені форми агресивної поведінки підлітків

№ пор.	Форма агресивної поведінки	Змістова характеристика прояву агресивної поведінки
1	Фізична агресія	використання фізичної сили проти іншої особи
2	Непряма агресія	плітки, злобні жарти, вибухи люті (крик, тупання ногами, биття кулаками по столу, ляскання дверима тощо)
3	Вербальна агресія	крик, вереск, сварка, погрози, прокляття, лайка
4	Роздратування	збудженість, запальність, різкість, грубість
5	Негативізм	неадекватна поведінка, зазвичай спрямована проти авторитету в класі або учителя, сталих законів і традицій
6	Образа	гнів проти однолітків, різноманітні наміри заподіяти їм шкоду
7	Підозрілість	недовір'я і обережність по відношенню до однокласників, наміри агресивної відповіді

З діаграми видно, що високий показник агресії переважає за шкалою “вербальна агресія”, низький — “непряма агресія”, що властиво підлітковому віку. Відповідно у виховному процесі щодо профілактики і корекції ми враховували дані результати.

У процесі емпіричного дослідження проблем агресивної поведінки, зокрема, зосереджено увагу на відмінності проявів агресивності у хлопців і дівчат. Хоча традиційно вважається, що хлопці більш схильні до проявів агресії, однак це не зовсім так. З табл. 2 видно, що середні значення проявів агресії хлопців і дівчат майже не відрізняються.

З метою оптимізації засобів профілактики і корекції агресивної поведінки учнів, з більш-менш яскравим проявом, їх розділили за якостями прояву на чотири групи. Були враховані певний тип поведінки і особистісні риси. До першої віднесено підлітків, у яких проявляються якості фізичної агресивності: егоїзм, байдужість до турбот інших, відсутність авторитетів, егоцентричність, цинічність, озлобленість, грубість, збудженість (16 % в експериментальних класах і 19 % — у контрольних).

Другу групу характеризували якості: індивідуалізму, бажання зайняти привілейоване положення за рахунок пригноблення слабших, імпульсивність, брехливість, дратівливість (28 % і 31 %).

До третьої групи віднесено підлітків, у поведінці яких перевагу мають якості непрямої

та вербальної агресивності: деформовані потреби, брехня, негативне відношення до однолітків, апатичність у всіх сферах життєдіяльності (38 % і 34 %).

Четверту групу об'єднує вербальна агресивність та негативізм із слабо деформованими потребами та обмеженим колом спілкування і відповідними якостями: безвільність, боязливість, мстивість, потреба у захисті більш сильних однолітків (17 % і 16 %).

Причини збільшення агресивних проявів серед дітей та молоді в нашій країні сьогодні тісно пов'язані із сьогоденною соціально-економічною й політичною нестабільністю у суспільстві — об'єктивно-суб'єктивні потреби. Водночас є і більш суб'єктивні причини, що пов'язані з конкретною ситуацією й умовами виховання у родині, недоліками в організації навчально-виховного процесу в ЗОШ.

В умовах навчального закладу засоби профілактики і корекції агресивної поведінки учнів є складовими загального процесу розвитку і формування особистості. Це — цілеспрямований зовнішній вплив і самовиховання особистості. Його протікання у школі неможливо без організованої взаємодії, співробітництва, партнерства учителя і учнів. Головною суттю взаємодії всіх суб'єктів процесу — є його спрямованість на активну різноманітну діяльність учня, його самореалізацію і самоствердження в ній.

Ту частину процесу профілактики агресивності учня у ЗОШ, яка знаходиться між двома

Таблиця 2

Середні значення проявів агресії

Показник	Хлопці	Дівчата
Фізична агресія	6,44	4,92
Непряма агресія	4,24	3,53
Роздратування	6,16	4,89
Негативізм	2,6	2,64
Образа	3,72	3,28
Підозрілість	5,16	5,04
Вербальна агресія	8	7,64
Почуття провини	6,08	6,11
Індекс ворожості	8,88	8,32
Індекс агресивності	20,56	17,43

корекціями, можна визначити як профілактичну виховну ситуацію. Вона містить у собі всі структурні компоненти цілісного процесу. Її основу складає етично-виховна дія, яка має своє виховне завдання, адекватний їй зміст, методи та засоби. До складу цього поняття входять безпосередні й опосередковані впливи. Серед них – впливи, організовані педагогічним колективом, вплив самої особистості учителя, окремого учня, класу. Загалом виховна ситуація є основним “відрізком” усього процесу профілактики і корекції агресивної поведінки учнів, а сам процес стає засобом запобігання агресії.

Педагогічний процес профілактики і корекції агресивної поведінки учнів в експериментальних класах ми будували на основі відповідних технологічних критеріїв цілей і завдань, змісту даного процесу, взаємодії вихователів і вихованців, застосованих методів і форм виховної діяльності, послідовності етапів (стадій) розвитку процесу в часі та ін. Так, за цільовим критерієм “технологія процесу” ми визначили його місію, тобто сукупність мети, завдань, на вирішення яких він спрямований.

Отже, на основі експериментального дослідження визначено, що критерії цілей, завдань, змісту відповідності педагогічних дій у цілісному виховному процесі передбачає наступність кількох логічно-структурних етапів: 1) ознайомлення з вимогами поведінки особистості як загалом, так і в школі; 2) формування комунікативних здібностей; 3) прищеплення загальнолюдських позитивних поглядів і переконань; 4) формування загальноморальної спеціальної морально-етичної спрямованості майбутнього громадянина; 5) запобігання прищеплення негативних морально-етичних якостей особистості шляхом самотворення, самовдосконалення підлітка як об’єкта і суб’єкта.

Перші два технологічні етапи здійснюються одночасно і передбачають психолого-педагогічний процес усвідомлення учнями норм і правил поведінки, їх взаємодія з учителями, одногрупниками тощо. Використовували різноманітні засоби, і в першу чергу, слово учителів про чесність, відношення до чужих,

своїх, державних речей, до одногрупників, приклади інших людей, особистий приклад учителя тощо. При цьому здійснювалася відповідна корекція процесу з урахуванням даних соціальних умов і психологічних особливостей учнів.

На третьому етапі визначено педагогічну технологію формування “Я-ставлення” учнів до норм, правил, комунікативних умінь і навичок, які пропонуються. Дуже важливо, щоб учень не просто розумів і осмислював те, що йому розповідають, показують чи просять зробити, а виявляв при цьому почуття. Він повинен відчувати і почуття жалю, і співчуття до тих, про кого розповідають, і почуття відповідальності за свою навчальну діяльність, повагу до учителя, який надає йому знання.

Четвертим етапом є формування поглядів і переконань. Це – етап сприйняття, засвоєння, усвідомлення і перетворення морально-етичних норм існування в особисте надбання. Це – потенціальна готовність до дії. Психолого-педагогічний процес формування переконань є дуже складним. Не кожне засвоєне поняття чи правильно сформоване позитивне уявлення переходить у переконання. Найбільш надійним шляхом формування переконань є організація передачі досвіду їх дії, створення ситуацій, які вимагають їх прояву, тренування з метою здійснення правильних дій.

П’ятий технологічний етап включає процес формування позитивних якостей особистості підлітка ЗОШ як об’єкта і суб’єкта самотворення, самовдосконалення. Він є основою сприяння інтелектуальному і творчому розвитку особистості. У підлітка формуються свідомість і самосвідомість, власне “Я”, що опосередковує всі виховні впливи. У цей час учень активізує самопізнання з метою самовиховання, самотворення, самовдосконалення.

Наступна технологічна структура – методика профілактики і корекції агресивної поведінки учнів, яку було визначено на виокремлені послідовних етапів процесу, але за іншим критерієм – зв’язку і залежностей між компонентами, які забезпечують інтенсифікацію всього процесу. Виділялась по-

слідовність його організації: а) проектування процесу, що включає визначення його місії; б) організація ціннісно-орієнтованої позитивної діяльності; в) регулювання і корекція між особистісного учнівського спілкування в процесі навчально-пізнавальної, іншої шкільної та позашкільної діяльності; г) контроль і підведення підсумків (установлення співвідношення між одержаними і запланованими результатами, аналіз досягнень і невдач, які необхідно усунути у майбутньому).

Профілактика і корекція агресивної поведінки учнів здійснюється у процесі навчання, виховання та безпосередньо самовдосконалення. Кожен із названих напрямів має свої специфічні форми, методи, засоби. У сукупності вони створюють операційно-діяльний компонент цілісного процесу самовдосконалення майбутнього громадянина. Так, на уроках вирішуються не тільки дидактичні завдання, а й виховні — формування, насамперед, загальнолюдських моральних якостей, у тому числі неагресивної поведінки. Але здійснюється це, головним чином, не через “словесні відступи”, а через організацію навчально-пізнавальної діяльності учня. Кожне заняття виховує в учнів позитивні морально-етичні якості працелюбства, шанобливого ставлення до учителя, навчальної дисципліни, однокласників, почуття відповідальності, етичної поведінки тощо. Назване відноситься не тільки до форм навчального процесу. У школі все повинно навчати і виховувати. А превентивний процес агресивної поведінки учнів повинен охоплювати когнітивну, афективну і психомоторну області особистості підлітка.

Окрім форм навчання в процесі профілактики і корекції агресивної поведінки підлітків у ЗОШ використовуються різноманітні цілеспрямовані форми виховного процесу. Їх умовно розділено на прості і комплексні. Прості — це ті форми, у яких зміст виховної дії розкривається, в основному, за допомогою одного засобу та одного методу. До них віднесено виступ, етичну бесіду, зустріч з цікавими людьми, диспут, умовляння, несхвалення тощо. Комплексні характеризуються складністю структури, різноманітністю використа-

них засобів, методів. Більш яскравими з них можуть бути: різноманітні тематичні ранки, вечори (музичні, літературні тощо), КВК, українські обрядові карнавали, конкурси, екскурсії, тренінги вмінь життєдіяльності у соціумі та ін.

У процесі дослідження встановлено, що профілактика і корекція агресивної поведінки підлітків у ЗОШ будуть ефективними тільки тоді, коли всі складові процесу: місія, тезаурус, форми, методи, засоби, прийоми у тісному взаємозв'язку формують у них потребу до позитивного морально-етичного самовдосконалення. Хоча підлітки по-різному ставляться до питань морально-етичного самовдосконалення. Умовно учнів з експериментальних і контрольних класів, за критеріями самовдосконалення, розподілено за типовими групами: 1) учні із яскраво вираженою потребою у самовдосконаленні з більш-менш сформованим прагненням на постійну і систематичну роботу над собою; 2) учні із сформованою настановою і з чіткою потребою до самовдосконалення (розуміють і переживають свої недоліки, шукають шляхи їх подолання, контролюють свою поведінку, але не достатньо цілеспрямовано); 3) учні, які загалом ніколи не задумувались про проблеми свого самовдосконалення, а у деяких із них створилось негативне відношення щодо формування своїх морально-етичних якостей. Для дослідження кожної групи у процесі експерименту застосовано відповідні як загальні, так і специфічні форми, методи.

Таким чином, у процесі теоретичного і емпіричного дослідження підліткової агресії отримано висновок, що в теоретичному плані ейдос, тезаурус, поняття агресії має бути визначено більш адекватно.

У підлітковому віці на прояв агресивної поведінки мають великий вплив соціально-економічні умови. Серед них особливе місце займає зниження життєвого рівня громадян, порушення сформованого балансу сил між інститутами виховання, криза традиційної системи цінностей. Хоча матеріальний достаток, високе соціальне становище батьків не завжди є гарантією дотримання дітьми норм позитивної поведінки. Тому варто підкресли-

ти, що у профілактичному процесі запобігання проявів агресії мають місце недоліки виховної роботи з підлітками.

Цей віковий період у силу своїх складностей і суперечностей є сенситивним для виникнення ситуацій, які порушують нормальний хід особистісного становлення, створюючи об'єктивні умови прояву агресивних тенденцій. Тому можливості превентивного виховного процесу набагато ефективніше інших засобів стримування. Наприклад, заходи правової профілактики повинні бути включені у свідомість підлітка, стати частиною його переконань. Форми, методи, прийоми гуманного виховання, відносини взаємної довіри і поваги руйнують асоціальні установки у неповнолітніх. Формують у них якості доброти, чуйності, співпереживання іншим.

Ефективними формами превентивної роботи з підлітками можуть бути: демонстрація прикладів різних моделей поведінки; рольові ігри з включенням виховних ситуацій, які дають можливість перевірити на практиці позитивну поведінку; формування зворотного зв'язку у вигляді реакції поведінки; методика перенесення позитивних якостей поведінки із навчальної ситуації в реальну життєву обстановку та ін.

Головними завданнями учителя, класного керівника у виховному процесі профілактики і корекції агресивної поведінки підлітків у ЗОШ являється: спонукання кожного учня до усвідомлення у своєму етичному розвитку та життєдіяльності позитивних і негативних сторін поведінки; формування у майбутнього громадянина України переконання, що необхідно свідомо, систематично і цілеспрямовано займатися власним самовдосконаленням позитивних загальнолюдських якостей; прищеплювати прагнення до аналізування і пра-

вильного оцінювання рівня свого морально-етичного розвитку, своєчасного коригування життєдіяльності.

Література

1. Афанасьєва В. В. Педагогічна профілактика агресивної поведінки підлітків в умовах загальноосвітньої школи / В. В. Афанасьєва // Соц. педагог.: теор. та практика. — 2010. — № 2. — С. 55–63.
2. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн: пер. с англ. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. — 320 с.
3. Бондаренко Г. Методи роботи соціального педагога: підруч. для соц. педагогів / Г. Бондаренко. — К., 2014. — 96 с.
4. Гриднева Т. В. Агрессия у подростков / Т. В. Гриднева // Вести психосоц. и коррек.-реаб. работы. — 2011. — № 4. — С. 80–87.
5. Дзюба Т. Агресивність: виявити і подолати (оцінювання індивідуальної агресивності за методом А. Асінгера) / Т. Дзюба // Завуч. — 2007. — № 13. — С. 19–21.
6. Дроздов О. Ю. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді: дис. ... канд. психол. наук (19.00.05) / О. Ю. Дроздов. — Чернігів, 2003. — 225 с.
7. Крэйхи Б. Социальная психология агрессии / В. Крэйхи: пер. с англ. — СПб.: Питер, 2003. — 336 с.
8. Онищенко Н. П. Корекція девіантної поведінки молодших школярів у процесі діяльності дитячих громадських організацій: дис. ... канд. пед. наук: 13:00:07 / Н. П. Онищенко. — Переяслав-Хмельницький, 2003. — 229 с.
9. Плєскановська А. Попередження та корекція агресивності / А. Плєскановська // Відкритий урок. — 2011. — № 4. — С. 26–32.
10. Шебанова В. І. Діагностика та корекція агресивної поведінки молодших школярів з порушенням психічного розвитку: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.04 / В. І. Шебанова. — К., 2002. — 18 с.

Досліджуються підходи науковців до дефініції агресії підлітків як соціального феномену, форми їхньої агресивної поведінки, її попередження та корекція. Цей віковий період у силу своїх складностей і суперечностей є сенситивним для виникнення ситуацій, які порушують нормальний хід особистісного становлення, створюючи об'єктивні умови прояву агресивних тенденцій. Тому, можливості превентивного виховного процесу набагато ефективніше інших засобів стримування.

Approaches to the definition of aggression scientists teenagers as a social phenomenon, the forms of their aggressive behavior, prevention and correction is investigated. This age period because of their complexities and contradictions are sensitive to the emergence of situations that violate the normal course of personal development, creating objective conditions of display aggressive tendencies. Therefore, the possibility of preventive brought up process much more effective than other means of deterrence.

Исследуются подходы ученых к дефиниции агрессии подростков как социального феномена, формы их агрессивного поведения, ее предупреждение и коррекция. Этот возрастной период в силу своих сложностей и противоречий является сенситивным для возникновения ситуаций, которые нарушают нормальный ход личностного становления, создавая объективные условия проявления агрессивных тенденций. Поэтому, возможности превентивного воспитательного процесса намного эффективнее других средств сдерживания.

Надійшла 29 лютого 2016 р.